

L'estany d'Ivars i Vila-Sana, una eina de desenvolupament comarcal

Daniel Altisent Carulla

Historiador i Màster en Cooperació Internacional i Desenvolupament Rural / UdL

RESUM: Aquest article analitza com l'estany d'Ivars i Vila-Sana, recuperat des de finals del 2005, a través de diferents estratègies de desenvolupament territorial aconsegueix relançar i transformar la realitat socioeconòmica del Pla d'Urgell. A través d'un estudi dels diferents processos històrics del canal, l'estany i la comarca, establim una anàlisi de com aquesta reserva natural ha esdevingut un referent clar en el desenvolupament local.

Un dels objectius de l'anàlisi és entendre com el Pla d'Urgell ha estat capaç d'evolucionar en el creixement social i econòmic, fent ressorgir un passat que es mantenia viu; i en segon terme, poder observar amb perspectiva global el restabliment d'un dels espais naturals més importants a Catalunya.

PARAULES CLAU: desenvolupament, estany d'Ivars i Vila-sana, creixement socioeconòmic, turisme.

ABSTRACT: This article examines how the lake of Ivars and Vila-Sana, recovered from late 2005, through various strategies of territorial development, has relaunched and transformed the socioeconomic reality of Pla d'Urgell. Through a study of different historical processes of the river, the lake and the region, we establish an analysis of how this nature reserve has become a clear reference for the local development.

One of the objectives of the analysis is to understand how the Pla d'Urgell has been able to evolve in the socio-economic growth making to revive the past that has remained alive, and secondly, to observe with special attention the restoration of one of the most important natural areas of Catalonia.

KEYWORDS: development, Ivars and Vila-sana lake, socio-economic growth, tourism.

Avui, a 8 anys vista del seu emplenament, l'estany d'Ivars i Vila-sana suposa un dels relançaments més importants a nivell econòmic i social que ha viscut la comarca del Pla d'Urgell. A més de la introducció d'un turisme rural, abans incipient, l'estany s'ha convertit en un dels elements més importants que han acabat configurant el paisatge actual de la nostra comarca. A dia d'avui, ja ningú posa en dubte la necessitat de preservar una de les reserves naturals més importants de Catalunya i l'èxit que ha suposat per al creixement socioeconòmic dels pobles i el seu entorn.

En aquest article, establim una anàlisi de com l'estany d'Ivars i Vila-Sana, recuperat des de finals del 2005 i a través de diferents estratègies de desenvolupament territorial, ha estat capaç de transformar de manera eficient la realitat del Pla d'Urgell. A través d'un estudi dels diferents processos històrics —construcció del Canal d'Urgell, el dessecament l'any 1947 i la plena recuperació l'any 2006— realitzem un estudi de com l'estany d'Ivars ha esdevingut un referent clar en el desenvolupament local de les terres de Lleida. Des de la seva recuperació, com a factor determinant d'eficiència territorial, s'han ampliat i modernitzat les infraestructures i s'han multiplicat les cases de turisme rural a la comarca.

Element de la història, de les anècdotes i les activitats lúdiques que s'hi van realitzar, l'antic estany encara roman en la memòria col·lectiva dels habitants del Pla d'Urgell. Dos municipis, i de retruc la comarca, han recuperat la il·lusió per un paratge natural, font d'històries inacabables.

L'ESTANY I LA COMARCA EN LA HISTÒRIA

Si repassem la història d'aquest embassament, podem separar la vida de l'estany en dues etapes ben diferenciades; la plena i la buida. Des de l'arribada del canal d'Urgell, el 1861, fins al 1947, l'estany va gaudir de plena vitalitat. A partir de llavors, la llacuna va romandre seca i l'estany es va convertir en una gran extensió de terres de cultiu. No va ser fins a finals de 2005 quan s'inicià l'etapa actual amb la irrigació de les terres i la recuperació de l'antic estany.

A principis del segle XIX es tractava de l'aiguamoll més gran situat a l'interior de Catalunya i estava ubicat en una petita conca endorreica, formada feia milers d'anys com a conseqüència dels materials geològics i la hidrologia de l'entorn. Situat en una zona àrida, s'hi anava acumulant aigua que es dessecava amb gran facilitat, ja fos per l'evaporació o per la filtració que patia el terreny. Les aigües eren poc profundes i salobreses, amb una forta evaporació que provocava que l'estany quedés pràcticament sec quan escassejaven les precipitacions. Tan sols durant les temporades de grans pluges es veia ple; però això no era una tònica constant, segons podem saber de les rogatives fetes a la Verge de l'Horta (Bellmunt 1993: 23).

Amb la creació del Canal d'Urgell i l'arribada de les aigües, s'inaugura una nova etapa en la vida de l'estany. Es generalitza la circulació i el drenatge de l'aigua i la llacuna comença a ser receptora de desguassos de rec. Fins llavors, les aigües que naixien a la zona s'havien anat canalitzant a través del reguer d'Ivars fins a la vall de l'estany; ara l'aigua era conduïda pel "Reguer Gran" i la llacuna creixia en superfície i profunditat fins a omplir el llac de forma permanent (*ibid*, 24).

Malgrat la pèrdua per part dels propietaris de la seva terra, l'estany va tenir bona rebuda als municipis del voltant. Suposava l'establiment d'una important reserva natural i un lloc molt interessant per a la pesca i la caça. Gent d'arreu del país es veia atreta per la gran quantitat d'ocells, especialment

ànecs, polles i fotges. La pesca de l'anguila també es convertí en una activitat molt preuada pels visitants de l'estany. Les masies dels voltants, cal Sinent i ca l'Aragonès, van passar a ser conegudes i començaren a oferir serveis d'hostal a caçadors i pescadors. Complementaven la flora i la fauna les zones de patamolls, també coneguts com "clots", que constituïen zones humides als voltants de l'estany, com el clot del Conill, el clot de la Llacuna o l'estanyet de Vila-sana.

A principis del segle XX a fi d'augmentar les superfícies de conreu, la dessecació de llacunes i terrenys pantanosos es va convertir en habitual.¹ El primer intent d'assecar l'estany es va donar l'any 1919 per part de l'empresa SAMYO (SA Material y Obras), representada per l'empresari barceloní Joaquim Massana. Darrere un projecte especulatiu en el procés, la comarca va quedar dividida entre els partidaris i opositors a l'extinció del llac. Els posseïdors de terres a l'estany, principalment veïns d'Ivars i Vila-sana, foren més partidaris de dur a terme el projecte "Massana", tal com es va conèixer durant aquells anys, argumentant que la conservació de les aigües era la causa del paludisme que patia el territorin (Rubió 1977: 109). A l'altra banda, els usuaris del reg de l'aigüerol d'Ivars, els veïns del Poal, els Arcs i Bellví, es van posicionar com a fermes opositors al dessecament i aconseguiren aturar el procés.²

L'adéu definitiu vindria a mitjan anys quaranta quan va ser atorgada la dessecació de l'estany a l'empresa barcelonina LY TSA (Locomoción y Transportes SA). Malgrat la forta oposició popular, les tasques es van dur a terme entre els anys 1948 i 1951. En aquest cas, a diferència de l'any 1919, el bloc patronal posseïdor de les terres, amb el beneplàcit de les autoritats franquistes, no va veure la necessitat de constituir-se de nou i, de forma individual, els diferents propietaris de les terres van poder obrar com més els va convenir. Pel que fa als opositoristes, l'abandonament absolut de les institucions, la Junta Central de Regants i la Casa Canal, va donar peu a l'existència d'una oposició merament testimonial (*ibid*, 110).

¹ Ley del 24 de Julio de 1918 sobre desecación y saneamiento de lagunas, marismas y terrenos pantanosos y encharcados. Vegeu DIVERSOS (2007, 15).

² Els partidaris de la conservació de l'estany varen comptar des del primer moment amb la solidaritat de les corporacions públiques següents: Sindicat General de Regs, ajuntaments i els sindicats agrícoles dels pobles afectats, Societat Canal d'Urgell i Cambra Agrícola de Lleida. Vegeu RUBIÓ (1977, 108).

Les terres, a causa de la hidromòrfia i la salinitat, van tenir una agronomia molt baixa i el terreny tan sols podia admetre el conreu d'arròs. No va ser fins arribar a la dècada dels anys 70, quan a mesura que es va anar rentant de sals i construint drenatges, la situació va millorar agronòmicament i es va passar a conreus de regadiu com el blat de moro o l'alfals (Diversos 2007: 16).

La dessecació va ser un cop molt dur per als habitants de la comarca, als quals no els van quedar gaires més opcions que la resignació. No fou fins arribar al postfranquisme quan es van començar a sentir les primeres veus que reclamaven la recuperació de l'estany i la reparació d'aquell greuge que quedava pendent amb el territori.³

Amb la restitució de la llacuna d'Ivars es pretenia restablir la memòria històrica i un espai ecològic i paisatgístic que identificava la gent amb el territori. La recuperació de la flora i en especial de la fauna d'ocells aquàtics aniria lligada a un fort impuls de desenvolupament territorial que aportaria activitats complementàries relacionades amb la natura i el turisme rural.

La recuperació de l'estany ha estat un procés llarg i difícil i es va convertir en un dels grans reptes quant a desenvolupament territorial a Catalunya. Un procés de restitució que havia de fer compatible la competitivitat de les empreses que potencien el desenvolupament local, el benestar i la participació activa dels seus habitants, la sostenibilitat ambiental i el respecte al patrimoni cultural heretat.⁴

En aquest context, era necessari identificar les potencialitats i les estratègies més adequades per impulsar la dinamització i el desenvolupament de la zona. Un territori a la perifèria de Catalunya que, com a objectiu de generar recursos socioeconòmics, havia de ser capaç d'ampliar els mercats i aprofitar

millor els avantatges comparatius que li suposava ser part d'aquesta perifèria.

Ja signat el protocol entre les principals institucions competents de la zona per a la recuperació de l'estany,⁵ el 1995 s'aprova, per la Generalitat, el Pla Especial de Protecció del Medi Natural i del Paisatge (Diversos 2007: 19-33), amb l'objectiu concret de protegir l'estany d'Ivars i el seu ecosistema. Des d'aquest pla es donava suport, es promovia la recerca i s'ordenava i es racionalitzava l'ús recreatiu i turístic de la reserva. Un pla estratègic de creixement, impulsat pel govern de Catalunya *ad hoc*, en concordança amb el respecte a l'agricultura, la ramaderia i el gaudi de la natura.

Es van realitzar treballs de topografia per procedir als moviments de terres previs a l'emplenament. Experts de la Universitat de Lleida, de la Universitat de Barcelona i del Consejo Superior de Investigaciones Científicas van prendre mostres per a elaborar estudis paleoecològics de la zona. Finalment, es va reiterar que el projecte de recuperació d'una zona humida com l'estany d'Ivars era únic a Europa i el seu emplenament despertaria un interès científic a nivell internacional.⁶

POTENCIAL SOCIOECONÒMIC EN EL MARC COMARCAL

Abans de la recuperació de l'estany, el turisme al Pla d'Urgell era una activitat merament residual. La gent que venia de fora de la comarca eren principalment dones i homes de negocis que s'allotjaven a Mollerussa; ciutat que, en certa manera, s'anava especialitzant a donar allotjament a un tipus de client professional. El turisme, de caire rural, comptava tan sols amb tres establiments rurals independents, un situat al Poal, l'altre a Ivars d'Urgell i un apartament turístic a Bellvís.

³ El 1976 les primeres propostes de recuperació de l'estany d'Ivars apareixen en la primera edició de *Natura, ús o abus? Llibre blanc de la Gestió de la Natura als Països Catalans*. El 1977 l'autor de Bellcaire d'Urgell Josep Rubió publicava el llibre *Ivars d'Urgell i l'antic Estany*, una obra on denuncia el procés especulatiu que va suposar la dessecació a finals dels anys quaranta i planteja la necessitat de restablir l'antic estany d'Ivars com a eina indispensable per al creixement comarcal.

⁴ Durant la dècada dels anys 90, s'establí un important debat entre els veïns d'Ivars i Vila-sana sobre el tipus d'estany que s'havia de recuperar. Per una banda, potenciar el turisme de lleure amb la construcció d'habitatges o, de l'altra, un turisme rural lligat a l'estudi i gaudi de la fauna, la flora i la interpretació del medi.

⁵ Acte dut a terme al Consell Comarcal del Pla d'Urgell el 19 de febrer de 1993, entre el departament de Medi Ambient de la Generalitat de Catalunya, la Diputació de Lleida, el Consell Comarcal del Pla d'Urgell i els ajuntaments d'Ivars d'Urgell i Vila-Sana, per a la recuperació i la protecció de l'estany d'Ivars d'Urgell.

⁶ Vegeu <http://www.Estanyivarsvilasana.cat/pedefes/pla-usos-normativa.pdf>.

El Pla d'Urgell tampoc comptava amb cap alberg o càmping d'allotjament col·lectiu ni cap consorci dedicat al turisme actiu de natura. Els atractius més importants, per a la gent de fora, que posaven en relleu la comarca, eren les fires realitzades a Mollerussa, en especial la de Sant Josep i el concurs de Vestits de Paper.

Un dels impulsos que portaria l'estany d'Ivars a funcionar com a eina de creixement local es dona a partir de l'any 2002 quan, per part del Consell Comarcal del Pla d'Urgell, s'adopta el programa PRODER: un projecte europeu de desenvolupament rural que permetria potenciar i dinamitzar l'economia de la comarca.⁷ Es generarien llocs de treball i s'assignarien els recursos de recuperació a diferents sectors, en funció de les seves potencialitats reals. Amb aquest programa es pretenia harmonitzar la conservació de l'espai natural, els seus recursos de diversificació econòmica i la reorientació i modernització dels diferents sectors. El mateix any es crea el Consorci de l'estany d'Ivars i Vila-sana, amb seu al Consell Comarcal a Mollerussa. Es tracta d'un consorci, de naturalesa pública, establert com a òrgan de gestió del nou estany d'Ivars, regulat per estatuts i amb representants en el Consell General i la Comissió Executiva de les diferents institucions del país, comarcals i locals.

L'adopció del PRODER i la creació del consorci lliga de forma estreta amb la implantació, l'any 2003, de l'Espai Cultural del Canal d'Urgell. Un centre d'interpretació de les terres regades pel canal i l'establiment d'un museu de l'aigua a Mollerussa. Un espai exclusiu, dedicat a mostrar la realitat plural, humana i social des de la creació del Canal d'Urgell fins als nostres dies.

Durant els primers anys de recuperació es va fer una important promoció turística i de màrqueting per captar l'atenció de futurs visitants a la comarca. S'introdueix l'estany d'Ivars en els catàlegs promocionals de tots els municipis de la zona, ja sigui en

casos rurals, rutes comarcals o turisme ornitològic. L'any 2007 es fa la presentació de l'estany a la Fira de Turisme de Madrid (Fitur) i al Saló Internacional del Turisme de Catalunya. Apareix i es presenta en tots dos esdeveniments com una de les propostes més importants pel que fa a la dinamització turística a les terres de Lleida (Aldomà & Trepal 2007: 23).

En base a la recuperació, es van impulsar diferents iniciatives turístiques i en poc temps el panorama de serveis va anar creixent de forma ràpida. Es va obrir la porta a noves iniciatives empresarials, enfocades al turisme, com les visites guiades als camps de conreu; amb l'explicació del processos productius de fruita i la valoració dels productes artesanals i alimentaris de la comarca. Es realitzen visites guiades a l'estany que s'ofereixen des del consorci de l'estany i s'han anat creant línies d'actuació per potenciar i estimular l'arribada de turistes. Cal destacar l'interès creixent a realitzar rutes a cavall i l'ampliació de forma considerable de l'oferta d'allotjaments de turisme rural en aquells municipis de menys de 1.000 habitants.⁸

Una de les principals activitats, molt practicada i font d'arribada de turistes provinents de la resta d'Europa, és l'albirament d'aus. El 2 d'octubre de 2005 es va celebrar el dia mundial dels ocells a l'estany i pràcticament totes les empreses especialitzades a Catalunya van incloure l'estany d'Ivars com a punt neuràlgic de les seves activitats. Les rutes de senderisme o bicicleta pels espais naturals de la comarca s'han convertit també en un actiu important en el creixement sostenible del territori.

A tot aquest potencial, cal afegir-hi les rutes del Camí de Sant Jaume que passen per la zona d'àmbit natural de l'estany i potencien la ruta paisatgística.⁹ S'ha senyalitzat una variant que passa d'Anglesola a Barbens, per Ivars i l'estany, Vila-sana, el Palau d'Anglesola i Bell-lloc (Diversos 2005: 208).

Com a element clau per determinar un adequat desenvolupament local,¹⁰ s'està potenciant de for-

⁷ Les mesures de desenvolupament del programa estan cofinançades per la Unió Europea, el Ministerio de Agricultura, Pesca y Alimentación i el departament d'Agricultura, Alimentació i Acció Rural. Vegeu J. I. PLAZA GUTIÉRREZ, *Desarrollo y Diversificación en las zonas rurales de España. El Programa PRODER*. En línia: <http://www.ieg.csic.es/AGE/boletin/39/15-DESARROLLO.pdf>.

⁸ D'acord amb el que especifica el *Decret 313/2006*, de 25 de juliol, es regulen els establiments de turisme rural a les poblacions de més de 1.000 habitants. Vegeu l'article de Joan Torrent, "L'atractiu turístic del present", *DIVERSOS* (2005, 197-203).

⁹ L'any 2006 van passar una mitjana de 3.000 peregrins. El traçat original de la ruta catalana del Camí de Sant Jaume passa per Anglesola fins a Castellnou de Seana i segueix pels termes de Vila-Sana i Golmés i continua cap al Palau d'Anglesola i Bell-lloc d'Urgell. Vegeu *DIVERSOS* (2005, 208).

ma permanent tant l'educació com la formació de la gent de la comarca. Molts instituts i escoles de la zona fan i han fet jornades de visita per despertar l'interès dels alumnes per la fauna i la flora de l'estany.¹¹

S'ha potenciat un desenvolupament sostenible i una integració social ja que s'està planificant amb una visió més global, on es té en compte la protecció del medi ambient i la recerca, tal com s'estableix en el Pla de Protecció del Medi, signat per la Generalitat l'any 1995.

Ja des de finals del 2005, diversos emprenedors del Pla d'Urgell van iniciar els tràmits per a la creació d'activitats econòmiques. Cases de pagès van ser rehabilitades per a convertir-se en residències de turisme rural i altres iniciatives van consistir en la creació de petites empreses de serveis, com botigues de productes autòctons o establiments de lloguer de bicicletes (*ibid*, 197-203). Es tracta, sobretot, de plans d'empresa que van rebre assessorament de la Diputació de Lleida i del projecte PRODER, gestionat des del Consell Comarcal.

Del 2006 ençà, s'han anat ampliant i modernitzant les infraestructures estratègiques, factor determinant de l'eficiència territorial, com també les logístiques per atreure el comerç internacional.¹² Destaquem la posada a punt de parcs tecnològics, com la Masia de Cal Sinent, comprada pel Consorci de l'estany d'Ivars i on està prevista la construcció d'un centre d'interpretació de la natura.

S'ha donat la creació de noves formes de cooperació entre els nuclis de la comarca i la configuració de noves formes de govern, gestió i cooperació supramunicipals, per tal de reduir la segmentació i competència entre els pobles veïns. Una tasca gestionada pel Consorci de l'estany d'Ivars, que disposa d'una

comissió d'usos i gestió, integrada per membres de les entitats del Consell General i representants d'altres agents del territori.¹³

En resum, un procés d'innovació territorial i de desenvolupament local que es manifesta en el creixement del número d'empreses, la creació de llocs de feina, directes i indirectes, i l'augment de població a la zona. L'estany ha potenciat la bona marxa de l'economia local i manté una presència creixent en el mercat exterior i una inversió, en infraestructures i equipaments, per atendre una demanda que augmenta des de la seva recuperació fins avui.

CONCLUSIÓ

L'estany d'Ivars i Vila-Sana ha esdevingut un referent clar, des del punt de vista socioeconòmic i cultural, al Pla d'Urgell. La seva recuperació ha estat un gran pas en la consolidació, al bell mig de la comarca, d'una reserva natural on es barregen patrimoni, societat, lleure, medi i recerca. Situat entre els municipis d'Ivars i Vila-sana, l'estany atreu turistes, curiosos i especialistes en flora i fauna d'arreu del país.

Tan sols la gent més gran recorda com era el vell estany; les trobades amb els amics per menjar la mona, les voltes amb barca i les passejades al voltant del llac, la caça, la pesca, etc., són activitats que realitzaven els veïns del Pla d'Urgell a principis del segle XX i que s'han pogut recuperar amb la seva restitució.

Afortunadament, anècdotes i relats, com la paella que van oferir a soldats durant la guerra permetent així que un noi fugís evitant una mort segura, els trobem en els llibres de Joan Bellmunt (1993) o en el llibre dirigit per l'historiador de Miralcamp Josep Ma-

¹⁰ Opuscle de Maria Callejón Fornieles, *Factores Estratégicos del Desarrollo. Enfoques y políticas públicas locales*.

¹¹ Vegeu l'Apèndix d'aquest treball, que conté les dades de l'evolució dels visitants a l'estany del 2007 fins al 2013, facilitades pel Consorci de l'estany d'Ivars i Vila-sana.

¹² L'estany ha estat present en els caps de delegació dels centres de promoció de Catalunya a l'estranger, amb delegacions existents a Alemanya, Gran Bretanya i el nord d'Europa. Aquests caps de delegació van confirmar l'augment del turisme d'empreses especialitzades en el sector ornitològic a Catalunya. Vegeu l'article d'Eduard Ribes, "Possibilitats de l'estany", DIVERSOS (2005, 205-209).

¹³ Alguns exemples: Federació d'Entitats Ecologistes de Catalunya, Associacions de Caçadors d'Ivars i Vila-sana, Associacions de Pescadors d'Ivars i Vila-sana, Associació Sant Miquel de Vallverd, Cambra Agrària, Comunitat General de Regants dels Canals d'Urgell, Cooperativa d'Ivars, Fundació Territori i Paisatge, Egrell, Escola de Turisme de la UdL i Patronat de Turisme del Pla d'Urgell. Vegeu <http://www.Estanyivarsvilasana.cat/pedefes/pla-usos-normativa.pdf>.

ria Solé i Sabaté (Diversos 2005), però sobretot perduren en l'anecdolari popular transmès oralment a través de generacions.

Personalment ha estat molt gratificant poder realitzar aquest estudi amb la lectura d'obres interessants com *Ivars d'Urgell i l'antic Estany*, de Josep Rubió i Cabeceran. Un assaig en què l'autor de Bellcaire d'Urgell, a través de testimonis i documents escrits, estableix una anàlisi interessant de la divisió interna que va viure la comarca en els processos d'assecamment de l'estany. Publicat l'any 1977, Rubió acaba refermant la necessitat de recuperar el llac d'Ivars com a motor indispensable per al desenvolupament territorial.

Cal destacar també l'estudi que realitzen l'any 2007 Ignasi Aldomà i Eduard Trepà des de la Universitat de Lleida. Dos autors que, des d'un punt de vista geodemogràfic, analitzen l'impacte socioeconòmic de l'estany d'Ivars poc després de la seva recuperació. Una anàlisi territorial on també es referma la posició favorable al restabliment del llac i la implicació de la Universitat en l'estudi i manteniment d'aquest nou ecosistema recuperat.

Sense menystenir cap visió crítica en el procés de recuperació —on probablement algú s'ha lucrà més que algú altre—, fet que dotaria el seu estudi d'un interessant punt de vista, la valoració d'aquests 8 anys de vida del nou estany no pot ser menys que positiva. S'ha recuperat un patrimoni col·lectiu, s'ha diversificat la flora i la fauna amb l'arribada de noves espècies i s'ha dinamitzat l'economia, la cultura i la societat del Pla d'Urgell.

Una comarca que com a tal existeix des de 1989, ara evoluciona fent ressorgir un passat que s'ha mantingut viu i que va creixent més que mai. De tres cases rurals anteriors a l'emplenament s'ha passat a més d'una desena. D'un desenvolupament local basat en l'agricultura, hem passat a l'aparició d'un turisme rural com a motor econòmic, fenomen cada cop més habitual i que ja ha deixat de ser estrany entre els pobles veïns.

Finalment, acabem l'article amb una valoració positiva de la feina feta, tant per les institucions,

l'administració i la població en general, en ser capaçs de dur a terme una empresa tan difícil com la recuperació de l'estany i la potenciació d'un desenvolupament territorial sostenible i de qualitat.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

ALDOMÀ, I. & TREPÀ, E.: *La recuperació de l'estany d'Ivars i Vila-sana i el seu impacte socioeconòmic*, Lleida, Universitat de Lleida, Departament de Geologia i Geografia, 2007.

ALDOMÀ, I.: *Programa PRODER Pla d'Urgell. Diagnosi comarcal, estratègies de desenvolupament local i directius*, mecanografiat, 2 volums, Mollerussa, Consell Comarcal del Pla d'Urgell, 2001.

ALDOMA, I. & PUJADAS, R.: *El Pla d'Urgell. Dinamisme agroalimentari i diversificació industrial terciària*, Barcelona, Caixa Catalunya, 1993.

BELLMUNT, J.: *L'estany d'Ivars. Records de l'ahir i projecte de futur*, Lleida, Pagès Editors, 1993.

CALLEJÓN FORNIELES, M.: *Factores Estratégicos del Desarrollo. Enfoques y políticas públicas locales*, Barcelona, Àrea de Cooperació, Servei de Cooperació Local, 1998.

CAMPS, J. & FOGUET, F.: *El Pla d'Urgell: memòria i paisatge*, Juneda, Fonoll, 2013.

DIVERSOS: *L'estany d'Ivars i Vila-sana. La recuperació: d'un somni a una realitat*, Lleida, Pagès Editors, 2005.

DIVERSOS: *Patrimoni natural i històric de l'estany d'Ivars*, Mollerussa, Ed. Consorci de l'estany d'Ivars i Vila-sana, 2007.

FARÍAS TORBIDONI, E.: *Diagnosi socioambiental de l'ús recreatiu, esportiu, naturalístic i turístic de l'estany d'Ivars i Vila-sana. Bases per la seva gestió*, Consultoria Socioambiental Ecogestió, 2008.

MÉNDEZ, R., "Innovación y redes locales como estrategias de desarrollo territorial", *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*, núm. 55 (2003), p. 177-198.

RUBIÓ I CABECERAN, J.: *Ivars d'Urgell i l'antic Estany*, Cervelló, Dilargo, 1977.

APÈNDIX

Dades d'evolució dels visitants a l'estany d'Ivars de l'any 2007 al 2013.

Any 2007	
Escolars guiats	1.066
Altres grups guiats	836
Visitants per lliure controlats	11.231
Visitants per lliure estimats	13.584
TOTAL VISITANTS ANY	26.709
Núm. escoles guiades	13
Núm. altres grups guiats	18
TOTAL GRUPS GUIATS ANY	31

Any 2011	
Escolars guiats	2.373
Altres grups guiats	1.959
Visitants per lliure controlats	19.867
Visitants per lliure estimats	5.809
TOTAL VISITANTS ANY	30.008
Núm. escoles guiades	39
Núm. altres grups guiats	45
TOTAL GRUPS GUIATS ANY	84

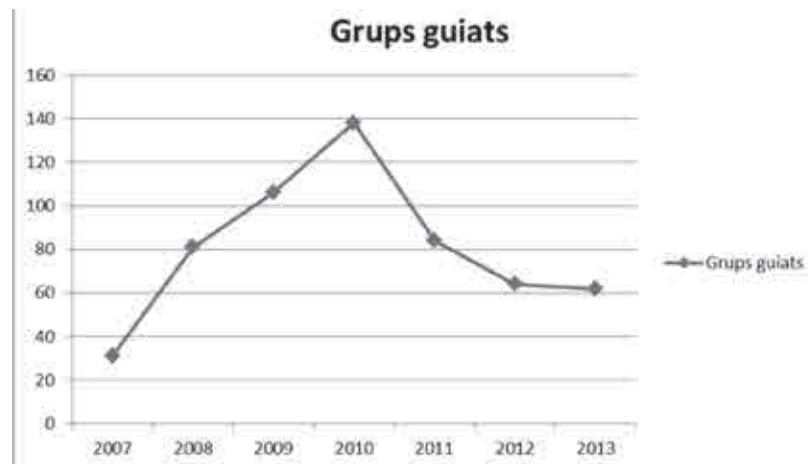
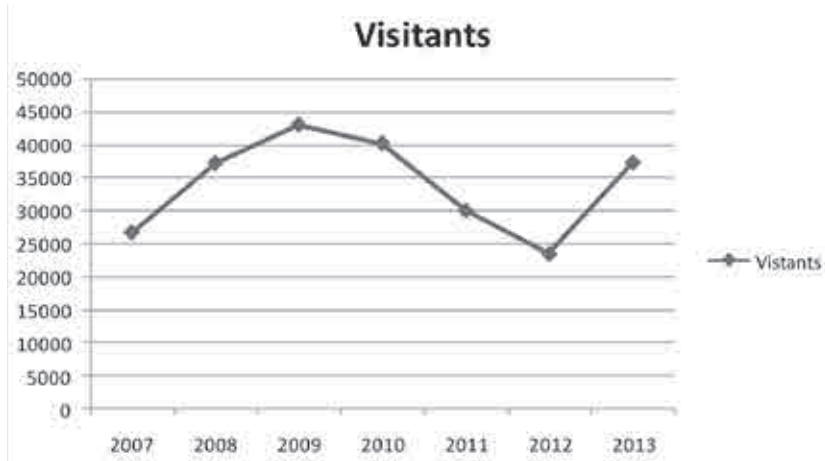
Any 2008	
Escolars guiats	1.650
Altres grups guiats	2.122
Visitants per lliure controlats	23.750
Visitants per lliure estimats	9.676
TOTAL VISITANTS ANY	37.166
Núm. escoles guiades	29
Núm. altres grups guiats	52
TOTAL GRUPS GUIATS ANY	81

Any 2012	
Escolars guiats	1.234
Altres grups guiats	1.180
Visitants per lliure controlats	14.059
Visitants per lliure estimats	7.029
TOTAL VISITANTS ANY	23.502
Núm. escoles guiades	25
Núm. altres grups guiats	39
TOTAL GRUPS GUIATS ANY	64

Any 2009	
Escolars guiats	2.020
Altres grups guiats	1.807
Visitants per lliure controlats	27.942
Visitants per lliure estimats	11.305
TOTAL VISITANTS ANY	42.939
Núm. escoles guiades	37
Núm. altres grups guiats	69
TOTAL GRUPS GUIATS ANY	106

Any 2013	
Escolars guiats	1.514
Altres grups guiats	778
Visitants per lliure controlats	18.051
Visitants per lliure estimats	16.862
TOTAL VISITANTS ANY	37.205
Núm. escoles guiades	31
Núm. altres grups guiats	31
TOTAL GRUPS GUIATS ANY	62

Any 2010	
Escolars guiats	1.214
Altres grups guiats	2.778
Visitants per lliure controlats	25.441
Visitants per lliure estimats	10.962
TOTAL VISITANTS ANY	40.146
Núm. escoles guiades	41
Núm. altres grups guiats	97
TOTAL GRUPS GUIATS ANY	138

Font: Consorci de l'estany d'Ivars i Vila-sana.